

MARIA BOGUĆKA
(Warszawa)

JEDNOŚĆ CHRZEŚCIJAŃSKIEJ EUROPY ? KILKA UWAG DO MITU PRZEDMURZA CHRZEŚCIJAŃSTWA¹

W badaniach nad problematyką pojęcia i poczuciem wspólnoty europejskiej sprawa zagrożenia ze strony Turcji odgrywa w wiekach XV-XVII znaczną rolę, stanowiąc klasyczny przykład na poparcie tezy, iż pojawienie się wroga przyspiesza procesy konsolidacji i wspomaga kształtowanie się samoświadomości², Napisano też wiele o stosunku Europejczyków – w tym i Polaków – do Turcji i szerzej, do islamu³. Osobny nurt w tych badaniach stanowią prace poświęcone Polsce jako przedmurzu chrześcijaństwa⁴. Mają one pewną cechę wspólną – autorzy zasugerowani narastającą od XV w. propagandą wzywającą do utworzenia ligi antytureckiej i podkreślającą wspólnotę zagrożenia, gubią

¹ Artykuł został przygotowany na podstawie materiałów zebranych w latach 1992 i 1993 w Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel, Niemcy. Autorka wyraża gorące podziękowanie Dyrekcji Biblioteki, a zwłaszcza paniom dr Sabine Solf i dr Gillian Bepler za pomoc w zorganizowaniu tych badań.

² Por. *Dziesięć wieków Europy. Studia z dziejów kontynentu*, pod red. J. Żarnowskiego, Warszawa 1983, w tym zwłaszcza studia B. Geremka, *Więź i poczucie wspólnoty w średniowiecznej Europie*, s. 19-81 i J. Tazbira, *Europa – pojęcie i świadomość wspólnoty w dobie Odrodzenia*, s. 82-117.

³ Por. C. Backvis, *Les slaves devant la „leçon” turque à l’aube des temps modernes*, „Revue de l’Université de Bruxelles” VII, 1954/55, s. 144 i n.; M. Bataillon, *Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe s.*, w: *Venezia e l’Oriente fra Tardo Medioevo e Rinascimento*, a cura di A. Pertusi, Firenze 1966, s. 451-470; M. Bogucka, *Między fascynacją a przerażeniem. Szlachta polska wobec Wschodu turecko-tatarskiego, XV-XVIII w.*, „Sobótka” 3-4, 1982, s. 185-193; M. Ciccarini, *Il richiamo ambivalente. Imagini del Turco nella memorialistica polacca del Cinquecento*, Bergamo 1991; N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh 1960; A. Danti, *L’aspetto utopico della letteratura antiturca in Italia e Polonia a alla meta del XVI secolo*, w: *Italia, Venezia e Polonia tra Medio Evo e eta moderna*, Firenze 1980, s. 551-570; C. Göllner, *Turcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas in 16. Jh.*, Bucuresti-Baden-Baden 1978; A. Malvezzi, *L’Islam e la cultura europea*, Firenze 1956; R. W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Oxford 1962.

⁴ U. Borkowska, *The Ideology of Antemurale in the Sphere of Slavic Culture*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium in the Vatican*, Florence 1983, s. 1206-1221; H. Olszewski, *Ideologia Rzeczypospolitej – przedmurze chrześcijaństwa. Refleksje w związku z 300-setną rocznicą odsieczy wiedeńskiej*, „Czasop. Prawno – Hist.”, 1983; liczne prace J. Tazbira, zwłaszcza: *Przedmurze chrześcijańskiej Europy. Mity a rzeczywistość historyczna*, Warszawa 1987.

do pewnego stopnia fakt głębokiego podziału chrześcijaństwa od początków XVI w. i reperkusji, jakie ten podział miał dla ówczesnych wizji problemu tureckiego.

Europejska literatura poświęcona zagrożeniu ze strony Turcji była w XVI w. ogromnie obfita, C. Cöllner oblicza ją na około 5,2 tys. druków, w tym aż tysiąc w języku niemieckim⁵. J. Deny wysunął swego czasu supozycję⁶, że kampania proroczw antytureckich została zainicjowana przez Karola V. Cesarz sam był przesądny, a w dodatku nie tylko interesował się astrologią, lecz wykorzystywał ją dla celów politycznych. Trzeba tu zresztą dodać, że nie był wyjątkiem. Wiek XVI i początki XVII to epoka magii i astrologii i liczni władcy uciekali się do praktyk z tego zakresu. Przykładem może tu być nie tylko bardzo osławiony Rudolf II⁷, ale nawet nasz Zygmunt August, którego fascynacje astrologiczno-magicznym światem idei i wyobrażeń są dobrze znane badaczom.

Wracając do Karola V należy zauważyć, iż jego inspiracji zawdzięcza niewątpliwie powstanie grupa prognostyków poświęconych przyszłości domu burgundzko-habsburskiego, m.in. ciekawa *Keyserliche Practica* z 1530 r., której autor, prezentujący się jako stuletni (!) przechrzta, uczeń tureckiego astronoma, przedstawia opis zdarzeń w latach 1425-1550, zapowiadając zjednoczenie chrześcijaństwa pod rządami cesarza⁸. Niemniej wydaje się, iż rozwoju literatury wizjonerskiej nie można przypisywać wyłącznie inspiracji cesarza, sterującego w ten sposób opinią publiczną. Zjawisko miało szerszą bazę i głębsze korzenie. Narastanie nastrojów apokaliptyczno-millenarystycznych było rezultatem ostrych niepokojów i frustracji psychologicznych wszystkich grup społecznych w protestanckich krajach Rzeszy niemieckiej, niepokojów i frustracji związanych z zaostrażającymi się od wybuchu reformacji konfliktami religijno-politycznymi. Pokój augsburski, z którym wiązano początkowo ogromne nadzieje, nie doprowadził do trwalszego uspokojenia i zaprzestania waśni między poróżnionymi w wierze. Wkrótce po jego zawarciu sobór trydencki i podjęta przez Kościół katolicki szeroko zakrojona ofensywa ideologiczno-polityczna wzbudzały wśród protestantów niemieckich wielkie obawy. Wojny religijne, toczące się w krajach sąsiednich (Francja, Niderlandy), pogłębiały uczucia niepewności i zagrożenia. Stanowiło to doskonałą pożywkę dla rozwoju apokaliptycznych nastrojów, zwłaszcza iż kolejne zdobycze tureckie w Europie budziły lęk i grozę. Głosy, że oto nadciąga koniec świata, były bardzo liczne, wyznaczano nawet konkretne terminy na podstawie skom-

⁵ C. Göllner, op. cit., s. 7.

⁶ J. Deny, *Le pseudo-prophéties concernant les Turcs au XVIe s.*, „Revue des Etudes Islamiques” X, f. II, 1936, s. 205. Por. na ten temat także D. Cantimori, *Note a alcuni aspetti della propaganda religiosa nell'Europa del Cinquecento*, „Travaux d'Humanisme et Renaissance” 28, 1957, s. 343-346.

⁷ Por. R. J. W. Evans, *Rudolf II and His World. A Study in Intellectual History 1576-1612*, Oxford 1973; J. Janaček, *Rudolf II a jeho doba*, Praha 1987.

⁸ *Keyserliche Practica und prognosticon... durch den hochgelerten Meyster Alofresant zu Rhodis*, b.m. wyd., Herzog-August-Bibliothek w Wolfenbüttel (dalej cyt. HAB) 124.4.Quodl (10).

plikowanych obliczeń opartych na analizie *Pisma Św.* i *Apokalipsy*⁹. W zalewie prorocstw i prognostyków zagrożenie tureckie zajmuje wiele miejsca, prawie wszyscy wizjonerzy i astrologowie mówią o groźbie najazdu Turków, malują straszne obrazy podboju przez nich kolejnych krajów Europy, widząc zresztą w tym przejawy gniewu Bożego i karę za grzechy, a także – zapowiedź zbliżającego się niechybnie końca świata.

O zbliżaniu się końca świata i dnia Sądu Ostatecznego świadczyć miały liczne cudowne i niesamowite zdarzenia (narodziny zdeformowanych płodów, uzdrowienia, zmartwychwstania, objawienia i widzenia) i zjawiska (znaki pojawiające się na niebie, zwłaszcza komety, tęcze, niezwykle układy chmur, burze, pioruny, błyskawice itd.). Przedstawiano je w dziesiątkach druków ulotnych i broszurek, często ilustrowanych drzeworytami. Ta tania, sensacyjna literatura docierała do szerokich kręgów czytelniczych, wywierając znaczny wpływ na społeczną mentalność. Ostatnio jest ona coraz częściej przedmiotem badań historyków kultury¹⁰. W pismach tego typu wątki zagrożenia tureckiego pojawiały się często. Turek traktowany w nich jest jako jedno z narzędzi gniewu Bożego, a zarazem ostrzeżenie – zwiastun zbliżającej się ostatecznej rozprawy z grzesznikami¹¹.

W układach chmur bardzo często dostrzegano znak Półksiężyca, ludzi w turbanach lub wielbłądy¹², rysy Turków wykrywano w rysunku na skrzydłach szarańczy lub w formach kulek gradu¹³, Moralisci gromiący szerzącą się od połowy XVI w. modę szerokich spodni z rozcięciami przepowiadali, że Turcy tak właśnie niemieckim dzieciom potną i pokaleczą uda i łydki, jak to już czynili chrześcijanom na Węgrzech¹⁴. Studiowano anatomie zdeformowanych płodów ludzkich i zwierzęcych także pod tym kątem. Już Job Fincelius, autor znanego zbioru prodigiów z połowy XVI w., przytaczał liczne takie przykłady; o narodzinach potworków donosiły gazety i druki ulotne. W 1564 r. w Erfurcie wydano drukiem pieśń opowiadającą o monstrum urodzonym w podmiejskiej wsi Werringschleben. Niemowlę miało głowę w kształcie spiczastego „turec-

⁹ Por. na ten temat R. B. Barnes, *Prophecy and Gnosis. Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation*, Stanford, Calif. 1988; H. -U. Hoffman, *Luther und die Johannes-Apokalypse*, Tübingen 1982; G. List, *Chiliasmische Utopie und radikale Reformation: Die Erneuerung der Idee vom tausendjährigen Reich im XVI. Jh.*, München 1973; W. -E. Peuckert, *Die grosse Wende. Das apokalyptische Saeculum und Luther*, Darmstadt 1966; R. Scribner, *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation*, Cambridge 1981.

¹⁰ Por. R. Habermas, *Wunder, Wunderliches, Wunderbares. Zur Profanisierung eines Deutungsmuster in der Frühen Neuzeit*, w: *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*, red. R. van Dülmen, Frankfurt/M 1988. s. 38-66; K. Park, L. J. Daston, *Unnatural Conception. The Study of Monsters in France and England*, „Past and Present” 92, 1981 August, s. 20-54; H. Schilling, *Job Fincel und die Zeichen der Endzeit*, w: *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*, red. W. Brückner, Berlin 1974, s. 326-392.

¹¹ J. W. Bohnstedt, *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by German Pamphleteers of the Reformation Era*, „Transactions of the American Philosophical Society” n.s., 58, pt. 9, December 1968, s. 1-48. Por. także R. B. Barnes, op.cit., zwłaszcza s. 85-86.

¹² Por. 1562, HAB 243.24.3 Quodl (1); 1563, 124.4.Quodl./15/; 1593, 198.13 Hist.27.

¹³ Por. HAB 455.7 Hist. vol.1, s. 55 recto.

¹⁴ Andreas Musculus, *Vom Hosen Teuffel*, Anno MDLV, bmw., HAB 293.8.2 Quodl.

kiego” kapelusza¹⁵. Podobny potworek miał się urodzić w roku 1577 w Grewersmülen w Meklemburgii¹⁶, w 1580 w Havelbergu w Marchii¹⁷. W 1595 r. ukazał się we Frankfurcie nad Odrą druk¹⁸, prezentujący noworodka z wielką głową ozdobioną naroślą w formie „tureckiego kapelusza” otoczonego „sznurem” podobnym do zmii ze spiczastym językiem – tak układały się fałdy ciała. Pod „kapeluszem” widniał wilczy pysk „als wollte er alles zu sich reissen und fressen”. Autor tłumaczy, że wielka głowa i „turecki kapelusz” symbolizują potęgę imperium ottomańskiego, a pysk wilka przedstawia krwiożerczość Turka, który chce wszystko pożreć i opanować. Liczne druki ulotne i broszury zapowiadające koniec świata, jako główny dowód, iż czas ostateczny już jest bliski, wysuwały twierdzenie o pojawieniu się Antychrysta. Antychrystem miało być papieństwo¹⁹, rzymska babilońska nierządnicą, ale także – Turek²⁰. Historyk angielski R. B. Barnes komentując te wypowiedzi zauważa obrazowo, iż

¹⁵ HAB 288.2 Hist. /22/.

¹⁶ „Bildnis und Gestalt einer erschrecklichen unnatürlichen und ungewöhnlichen Geburt eines Kindes welches Anno MDLXXVII den XX Decembris zu Greuesmülen in Land zu Meklenburg von eines Schneiders M.B. ehelichen Hausfrauen geboren ist. Neben warhafftigen Bericht von dieser Geburt und einer Erinnerung und Vermanung D. Simonis Pauli. Erstlich zu Rostock [...] zum andern mal [...] zu Hamburg gedruckt”, HAB 254. I Quodl /10/.

¹⁷ „Beschreibung und Deutung der zweien Missgeburten so Anno Christi 1580 12 Dec.nach Mittage zwischen 7 und 8 Uhr zu Havelberg inn der Marck von einer Frawen geboren [...] durch Petrum Rinovivum Havelbergensem und Petrum Victorium Welsenacensem, Predigern daselbst”, Anno MDLXXXI, b.m.w., HAB 254. I Quodl./13/.

¹⁸ „Wahrhaffte Newe Zeitung von einer erschrecklichen menschlichen Missgeburth welche geboren hat ein Weib mit Namen Elisabeth Schmidin, Adam Schmidts Hausfraw wohnhafft in einem Flecken Windel genannt, welcher zwo Meylen von Frankfurdt and der Oder gelegen, geschehen den 28 Novembris in disem 1595 Jahre. Item eine kurze Erklärung und Vermahnung an alle Christen was solches alles bedeuten und mit sich bringen oder hernach folgen möchte”, HAB 198.13 Hist./16/. Por. także M. Bogucka, *Noworodek w tureckim kapeluszu, czyli o psychozie wroga ze Wschodu w XVI-XVII w.*, w: *Między Wschodem a Zachodem. Studia ofiarowane Z. Wójcikowi*, Warszawa 1993, s. 39–41.

¹⁹ Por. „Entdeckung aller Geheimnüssen in der Apocalypsi oder Offenbarung S. Johannis begriffen. Darinnen die Zeiten und Jahren der Regierung dess Antichristis /wie auch des Jüngsten Tages/... Von Joanne De Napeier, Herrn de Merchiston, erstmals in Scotischer Sprache aus Licht gegeben. Jetzt aber treulich verdeutschet/Durch Leonem De Dromna... Gedruckt zu Gera... Im Jahr 1611”, HAB 244 Quod I /5/, „Prognosticon Theologicon. Oder Theologische Weissagung /Von Jüngsten Tage/ Darinnen mancherley schöne / liebliche und anmutige fragen / von den letzten händeln dieser Welt werden erörtert / was von der Computation der RosenCreutzer / und M. Pauli Nagelli Prognostico Astrologo- Cabalístico zuhalten sey / besonders vom Tertio saeculo, dass Christus Anno 1623 sol widerkommen / und sein Reich auff Erden ansahen / was vor Wunder und Zeichen / vor Krieg und Kriegsgeschrey vor dem Jüngsten Tage solle hergehen [...] Durch Georgium Rostium, Mehcelburgischen Hoffprediger zu Lüptz”, Rostock 1620, HAB 287.20 Quod (9); „Extremum et totale Romae Papalis excidium, Das ist: Dass das Päbstische Rom und Antichristliche Reich vorm Jüngsten Tage noch solle und müsse zerstöret und umbgekehret werden: Auss dess Herrn Doctoris Matthiae Hoën von Hoënegg Churfurstl. Sächsischen Oberhoffpredigers etc... Gedruckt im Jahr unserer Erlösung 1631”, b.m.w., HAB 202.79 Quodl (18).

²⁰ „Das vierdte und letzte Tier. Der Adler des Römischen Reichs [...] wie er entstanden und gewachsen / wie er sich schlaffen legen / ab und zunehmen/ und letztlich sein Endtschaft gewinnen werde”, b.m. i r. wyd., zapewne 1606, HAB 202.79 Quodl (26).

luteranśki Antychryst miał dwa ramiona: papieża i Turka²¹. Czasem stwierdzano także, iż jest dwu Antychrystów²², popierając to sformułowaniami św. Jana mówiącego o wielu Antychrystach²³. W apokaliptycznym Gogu i Magogu widziano także papieża i Turka²⁴.

Tego rodzaju przedstawienia, w dodatku szeroko popularyzowane, musiały mieć swe konsekwencje w sposobie widzenia Rzeczypospolitej. Katolicka, „papieska” Polska nie mogła być dla ówczesnych luteran „przedmurzem chrześcijaństwa”, skoro była związana z Antychrystem – Rzymem. Ratunku dla Europy i chrześcijan (prawdziwych chrześcijan!) nie można się było spodziewać ze strony Antychrysta i jego sprzymierzeńców. W luteranśkich prorocत्वach i wizjach z XVI i początków XVII w. przewija się stale postać wybawcy, ale nie jest to Polak-Sarmata, lecz legendarny Lew z Północy²⁵. Musiał nim być oczywiście władca protestancki. Niektórzy utożsamiali go ze szwedzkim Gustawem Adolfem²⁶, inni uważali, że któryś z saskich elektorów

²¹ R. B. Barnes, op. cit., s. 85-86. Por. także M. Ciccarini, op. cit., s. 87, a z dawniejszej literatury H. Preuss, *Die Vorstellungen vom Antichrist im späteren Mittelalter, bei Luther und in der konfessionellen Polemik*, Leipzig 1906.

²² R. B. Barnes, op. cit., s. 85.

²³ Ibid.

²⁴ Sformułowania tego typu występują już w połowie XVI w. m.in. u Joba Finceliusa, por. HAB 425.7 Hist. Por. także: „Von dem schröcklichen und betrübten Nāwem Jahr so an den Wolcken des Himmels den 28 Decembris dises 61 Jahres gesehen / geschrieben mit fewrigen roter dinten oder farben / allen und jeglichen Menschen zur warnung auch besserung dieses sündlichen lebens. Durch M. Georgium Lichtium Francofordianum. Gedruckt zu Franckfurt an der Oder..., Anno MDLXI”, HAB 214.4 Hist. (3); „Ein wolgegründe Rechnung und Zeitregister / von Anfang der Welt / [...] Aus Heiliger Schrift und bewertsten Historien und Büchern der Gelerten zusammen gezogen [...] Durch Georgium Nigrinum Battenburgensem / Dienern der Kirche zu Giessen. Gedruckt zu Urzel”, Anno MDLXX, HAB 429.2 Hist.: Das vierdte und letzte Tier, por. przypis 20; Entdeckung aller Geheimnüssen, por. przypis 19; Prognosticon Theologicon, por. przypis 19.

²⁵ Por. „Woldenckwürdige Weissagung oder Propheceyung von den jetzigen Lāufften und sonderlich von dem noch instehenten 1619 und nachfolgenden 1620, 1621, 1622, 1623 Jahren Von Johann Capistrano /einem Schlesier mit Prophetischen gaben gezierten /und damals weitberühmten Astronomo Anno 1460 als von 159 Jahren geweissaget und propheceyt. Manniglich zur Warnung und sonderlicher Nachrichtung dem alten Exemplar Nachgedruckt in diesem 1619 Jahr”, b.m.w. HAB 218.12 Quodl (18); „Propheceyung Doctoris Philippi Theophrasti Paracelsi Anno 1546 vom Löwen auss Mitternacht. Dessgleichen D. Simonis Partlicii von Spitzberg / Mathematici etc. /Sternwarnung/ Von sechs grossen schrecklichen Veränderungen / so auff die grosse Zusammenkunfften der beyden höchsten Planeten Saturni und Jovis in dem fewrigen Triangel von Anfang der Welt /biss auffß 1631 Jahr her erfolget/ und was noch kunfftig bis 32.33.34.und 35 Jahren / gutes oder böses in der ganzen Welt hieraus zuvermuthen”, Getruckt Im Jar MDCXXXI, b.m.w., HAB 218.12 (25); „Handgreifflich- Erfüllte Prophezeyung / von dem Löwen auss Mitternacht / vor 106 Jahren geoffenbaret / einen Christlichen / gutherzigen Rathherrn zu Schmalkalden /Names/ Sigmund Gartamar / zum Truck wider befördert. In diesem 1632 Jahr”, b.m.w., HAB 243.7.11 Quodl: „Dess Mitternächtigen Post-Reutters Adeliches und untadeliches /dreyfaches Passport/ Darinnen seine bisher unterschiedliche abgelegte Frewdenposten / Mit mehr als hundert und zwanzig / Theils uhralten über drey tausend Jährigen: Theils alten etlich hundert Jährigen: Theils aber gantz spannnewen / und fast Weltkündigen Göttlichen Weissagungen und Wunderzeichen ausführlich beglaubet und bestärcket werden. Gedruckt in der erlöseten Magdeburg Anno 1632”, HAB 202.79 Quodl (29).

²⁶ Por. F. Berner, *Gustaw Adolph: Der Löwe aus Mitternacht*, Stuttgart 1982.

okaże się pogromcą Turka i zbawcą Europy²⁷. Zwycięstwo owego „Lwa z Północy” łączyły niektóre prorocтва z początkiem „tysiącletniego” królestwa Bożego na ziemi²⁸, inne, krytykując wizje chiliastów, podkreślały, że czas istnienia świata dobiega już końca²⁹. Wiązało się to z przepowiedniami rychłej wielkiej klęski Turcji, w których celował m.in. Pomorzanie, David Herlitzius³⁰. Powtarzano też często, iż rzekomo w samej Turcji krążą przepowiednie o tym, że wiara Mahometa przetrwa tylko jedno tysiąclecie i jedynie 14 cesarzy ottomańskich będzie rządzić, za piętnastego zaś dobrzy chrześcijanie powalą tureckie imperium³¹. W tych wizjach klęska Turka łączy się jednak prawie zawsze z klęską „papistów” – i jedni i drudzy są wszak wrogami Boga i wcieleniami Antychrysta³².

W świecie tego typu wyobrażeń, lęków i nadziei, nie było oczywiście miejsca dla Polski jako przedmurza. Co gorsza, Polska i Polacy jawią się w tych prorocत्वach – jeśli już w nich występują – jako współnicy bezbożnego Antychrysta. Dwa zwłaszcza pisemka są tu godne uwagi. W 1586 r. opublikowano prorocтво „jasnowidza”, występującego rzekomo na Pomorzu³³. Broszurka zawiera sugestywny opis postaci proroka i streszczenie jego przemówienia. Wyglądał jak anioł z piękną twarzą o cerze jak krew z mlekiem i bujnymi jasnymi włosami do ramion; w prawej ręce unosił błyszczący miecz. Pojawienie się takiej osoby miało w Szczecinie wywołać wielkie poruszenie. „Als er vor Stettin ankommen hat er von Stund an mit heller lauter Stimme dermassen zu schreyen und zu predigen angefangen, dass vast alles Volck auss der Stadt zu ime zugelaufen diss gross wunder zu sehen und sein Predig

²⁷ Por. *Handgreifflich-erfüllte Prophezezung*, przypis 25.

²⁸ Por. „Prognosticon oder Erklärung über den Anno 1618 erschienen Comet-Stern von dessen Operation. Von Veränderung der höchspotentaten dieser Welt und von dem Untergang dess Türkischen Keyseris etc. Beschrieben durch Paulum Gräbner/ Weyland Pfaffherrn im Stift Magdeburg. Gedruckt im Jahr Christi 1631”, b.m.w., HAB 202.79 Quodl /6/.

²⁹ Por. HAB 218.12 /25/.

³⁰ Na przełomie XVI i XVII w. Por. HAB 175 Hi /3/, a także polemika między Herlitzem a Bernardem Messingiem w 1606 r., HAB T 369 Helmst 4°/4/ oraz /5/.

³¹ „Tuba Temporis, Oder Wahrhaftige /Unfeilbare Zeitrechnung/ Dergleichen die Welt noch nie gesehen hat / Darinnen [...] erwiesen wird / wie die Welt von anfang bis in dis lauffende 1620 Jahr ein ganz vollkommenes Seculum / welchs in sich helt 16 Englische. 480 Seculares. 1440 Olympiacos, 5760 gewöhnliche Jahr /erfüllet/ und wie in ietzo 1620 Jahre der ander Tag der Welt sich geendet habe. Sampt kurzer Chronologischer Erklerung etlicher geheimer Zahlen der H. Propheten [...] Darmit gleichfals inwidersprechlich angezeigt wird / was diss 1620 Jahr für ein Jahr sey / wie alle Feinde Gottes in demselben und folgenden werden Heimgesucht / gestrafft und ewig verwüestet werden. Allen frommen Christen zu Trost gestellet. Durch M. Nicolaum Hartprechtum... Gedruckt zu Erfurd” (1620?), HAB 287.20 (7).

³² Ibid.

³³ „Zwo warhaftige Prophecayunge von zukunfftigen Dingen. Die erste von einem newen Propheten welcher zu Stettin in Pomern dess verlossenen 1585 Jars den ersten Septembris erschienen. Die andere von einem Fewrigen Sternen / welcher in Calabria gesehen worden und desselbigen bedeutung was sich ungefährlich von dieser Zeit an biss auff dass 1587 und 1588 Jar zugetragen und verlauffen soll. Allen frommen Christen zur Warnung und Trost / den Gottlosen aber zur Besserung und Buss in Truck verfertigt 1586”, b.m.w., HAB 202.79 Quodl /35/.

anzuhören”³⁴. Prorok ów zapowiedział zbliżanie się kary Bożej; tylko dwa lata zostały jeszcze ludziom do pokuty. Lata 1586 i 1587 miały być jeszcze urodzajne i spokojne, potem nastąpi nieurodzaj i straszny głód zdziesiątkuje ludzi. W dodatku król polski wraz z papieżem i Turkiem napadną na Niemcy, szerząc okropne spustoszenia. Pojawi się jednak bohaterski wódz protestancki, który przed rokiem 1590 rozgromi wroga³⁵.

W 1620 r. luterkański duchowny Georg Rost opublikował w Rostoku *Prognosticon Theologicum*³⁶, w którym powołując się na dawne przepowiednie Nectemiusa, Cariona, Hartmanna, Paracelsusa i utożsamiając papieństwo wraz z Turkiem z apokaliptycznym Antychrystem, przepowiadał, iż już wkrótce, bo w roku 1622 „der Türcke [...] wider den Ewangelischen Keyser vom Hause Sachsen wird zu Felde liegen / die Tataren (Wallachen) und Polen an sich ziehen / Oesterreich /Mähren, Böhmen/ so wohl Schlesien sehr verwüsten / aber Gott wird dem Keyser krefftig beystehen / dass er den Türcken in Vallibus Danubii wird erlegen / darnach durch einen Herzog von Wittenberg Constantinopel einnehmen”³⁷. I tu więc, wraz z Tatarami i Wołochami, Polacy mianowani zostają sprzymierzeńcem Turków.

Jakie wnioski należy wyciągnąć z powyższych, z pewnością niekompletnych informacji?³⁸ Otóż wydaje się, iż przy badaniach nad mitem przedmurza nie można opierać się wyłącznie na „turcykach”, przeważnie zresztą katolickiej proveniencji, prezentujących tylko jeden punkt widzenia, powstałych najczęściej w toku akcji propagandowych na rzecz zawiązania ligi antytureckiej. Nie można pomijać setek i tysięcy³⁹ druków protestanckich, zwłaszcza prognostyków, które prezentowały poglądy strony protestanckiej, a jednocześnie poglądy te kształtowały. Sarmacki mit Polski – przedmurza chrześcijaństwa, miał swe ściśle określone granice, nawet jeśli w Rzeczypospolitej XVI i XVII w. nie zdawano sobie z tego sprawy. Polska widziana z perspektywy mieszkańców luterkańskich księstw Rzeszy nie była – bo nie mogła być – zbawcą zagrożonej Europy. Nie jest to stwierdzenie miłe dla naszej megalomanii narodowej, ale niemniej nie można go uniknąć.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Por. przypis 19.

³⁷ Ibid.

³⁸ Materiały stanowiące podstawę niniejszego artykułu zostały zebrane przy okazji kwerendy na inny temat.

³⁹ Na temat wysokości nakładów i zasięgu czytelnictwa popularnych druków w Niemczech w XVI w., por. K. L. Ross, *The Devil in 16th Century German Literature: The Teufelsbücher*, Frankfurt/M 1972, s. 108 i 115.